Jonas KLIMAVIČIUS

NUO LIAUDIES TERMINIJOS PRIE MOKSLINĖS

Mokslinė terminija ir liaudies terminija yra labai skirtingos sritys. Tai lemia mokslo, apskritai civilizacijos ir etnikos, liaudies gyvenimo skirtybės ir prieštaros. Tačiau terminologiškai mokslinė terminija ir liaudies terminija yra neperskiriamos. Bent jau Vidurio ir Rytų Europoje. Bet jų sąsaja nėra lygi. Tai vienakryptis vyksmas nuo liaudies terminijos prie mokslinės. Ir tą vyksmą sukelia bei lemia ne pradinis taškas – liaudies terminija, bet mokslinių sąvokų sistemos, paprastai tarptautinės, visuotinės, įvardijimo reikmė. Ne liaudies terminija duoda, o mokslinė terminija rinkdamasi skolinasi. Čia nėra dviejų veikėjų – skolintojos ir skolininko, o tik šaltinis ir sėmėja, kuri savo mokslinių sąvokų sistemos įvardijimo troškuliui numalšinti, kai tinka pagal jos matmenis, savo semtuvais semiasi ir iš šio šaltinio. Beje, ne visoms mokslinės terminijos šakoms tie šaltiniai vienodai gilūs, kartais jų visai nėra.

Lietuvių kalbotyros tradicijoje liaudies terminija pirmiausiai kelta kaip mokslinės terminijos svarbiausias šaltinis ir pavyzdys. Kazimieras Būga rankraščiu likusioje nebaigtoje J. Elisono "Zoologijos sistematikos terminų žodynėlio" (Kaunas, 1920) recenzijoje raše: "Visos mokslo šakos turi sau imtis terminus iš šnekamosios kalbos. Ko trūksta šnekamojoje kalboje, tą mokslininkas turi pasidaryti iš esamojo kalbos materijolo gyvosios kalbos pavyzdžiu ir taisyklėmis"[1]. Net neįmanoma įsivaizduoti, kad iš liaudies kalbos neimtų botanika, zoologija, anatomija, fizinė geografija, geologija, meteorologija,žemės ūkio mokslas, net technika. Jos gausiai, kartais net labai kruopščiai ir išradingai ėmė. Bet ir čia pasitaiko, kad nereikalingi skoliniai, vertiniai ar naujadarai stelbia sava, sunkina gyvą bendravimą, pvz.:

[1] B ū g a K. Rinktiniai raštai. V., 1961. T. 3. P. 783.

barsukas (turim savą *opšrùs*); *pelynas*, nuolat brukamas vietoj savos *mẽtėlės* (: *mesti*, plg. *prametalas* "pradaras, uždaras": *pramesti*); *trūkažolė – cikorija*; *diastema – pradañtė*; *kolika – diegliai*; *furunkulas – šùnvotė* (*furunculus – furùnkulas – šùnvotė*, o *furunculosis* – jau tik *furunkuliòzė – daugìniai furùnkulai* MedŽ); *kariesas – ėduonìs*; ligos *recidyvas – atkrytis*; *medikamentas – váistas*; *krekenos – prieš-pienis*; *šnérvė* (*šnervė*) – *nósiaskylė* (*nosiãskylė*).

Juozas Balčikonis apie 1939 m. rašytame straipsnyje "Mūsų kalba ir terminologija" tiesiog minėjo *gyvosios kalbos terminus:* "Bet kurkas daugiau turim terminų iš pačios gyvosios kalbos, atnešusios mums juos iš senų senovės. --- Maža to, gyvosios kalbos terminai, išėję tiesiog iš mūsų galvojimo dvasios, o ne padirbti nusižiūrėjus į svetimos kalbos kurpalį, yra mums suprantamesni ir aiškesni"[2]. 1946 m. raginime šviesuomenei, mokslininkams "Rinkime gyvąją terminologiją" J. Balčikonis rašė: "Liaudies kalboj yra daug daugiau terminų, negu tūlas iš mūsų galvoja – ne tik iš kasdienio gyvenimo, bet ir iš mokslo srities"[3].

Gyvosios kalbos *terminai*, skirstomi teminėmis grupėmis, kartais vadinami *vardais, pavadinimais*. Yra čia ir nemažų svyravimų. Antano Salio 1937 m. straipsnyje "Mūsų gentivardžiai", nors vyrauja *g i m i n y s t ė s santykiai* GK 1937 1 14, nors tik " *Vedybinę giminystę* – affinitas, Schwägerschaft, свойство – kai kas yra bandę vadinti *gentystė*, bet ji neprigyja", todėl "Daug geriau čia tinka *svainỹstė* <···>" GK 1937 1 4, paskui vartojama *svainininė giminystė* ir *pusinė giminystė* GK 1937 5 76, tačiau tik pradžioje pavartota *giminystės terminai* GK 1937 1 4, o šiaip visur *gentivardžiai* "Verwandschaftsnamen, названия родства". Mat A. Salys vietoj Lietuvoje jau įprastos *gen-ties* (*gentìs* 1. "pirmykštėje visuomenėje – bendruomenė, susijusi giminyste, papročiais, ūkiu, kalba ir teritorija": *Baltų genỹtys* $DŽ_3$) ir vėliau vartojo kiltis[4] [*kiltìs* aiškinimas $DŽ_3$ – istor. "genčių (ppr. giminiškų) susivienijimas" seniai neatitinka vartosenos, tėra $DŽ_1$ ir

[2] B a l č i k o n i s J. Rinktiniai raštai. V., 1978. T. 1. P. 164.

[3] Ten pat. P. 194.

[4] S a l y s A. Baltų kalbos, tautos bei kiltys. V., 1955.

$DŽ_2$ palikimas]. Dabar *gentivardžiu* Lietuvoje vis dažniau ir visai pagrįstai pagal *tautovardžio* analogiją vadinamas "genties vardas", net: *augalų gentivardžiai ir rūšivardžiai* KK 1979 37 27. *Giminystės* terminą vartoja Algirdas Sabaliauskas (LKK VIII 12). Jis yra ir baltų kalbų *gyvulininkystės terminologijos* (LKK XII 7) tyrinėtojas.

Tačiau ši liaudies terminija buvo suprantama ir tiriama kaip leksikos teminės grupės, o ne terminų sistemos. Lietuvių kalbotyrai mažai rūpėjo žinomi teoriniai teiginiai: "Liaudies terminijos skiriamąja ypatybe pirmiausia laikoma ją sudarančių vienetų reikšmių ir vartojimo mažesnis griežtumas"[5]. G.Klepikova teigia, kad liaudies terminiją galima tirti dvejaip: iš vidaus – tarmės rėmuose kaip jos terminų s i s t e m ą, iš išorės – kaip visos liaudies kalbos terminų r i n k i n į, kur reiškiasi ir daugiareikšmiškumas, ir sinonimija[6]. Žiūrint iš vidaus, liaudies ir mokslinė terminija skiriasi ne griežtumo laipsniu, o tik tuo, kad "mokslinėje terminijoje reiškiasi įsisąmonintas ir nuoseklus vienareikšmiškumo siekimas ir sinonimiškumo vengimas"[7].

Šitaip atrodo liaudies terminijos skirtumas nuo mokslinės. Jį puikiai suprato mūsų mokslinės terminijos pirmtakai. Povilas Matulionis 1906 m.rašė: "<···> gyva žmonių kalba, dar dažniau raštai vienu žodžiu tankiai varduoja 2–3 augalus suvis ivairius, ir atvirkščiai: vienas augalas vadinasi keleriopai. – Tokiuose atsitikimuose aš iškėliau vien tus vardus, kurie yra ar plačiau meniami, ar tikriau jie išreiškia augalo žimas, ar senesnes kilmes, ar reiškiau yra patvirtinti musų artimųjų tautų kalbomis: latvių, lenkų, rusų"[8]. Mokslinė terminija ima iš liaudies terminijos panašiai kaip bendrinės kalbos paprastoji leksika iš tarmių – ne perimama kuri nors viena sistema, bet imama iš viso rinkinio. Mokslinių sąvokų įvardijimo t i k s l u m a s reikalauja esamą žodį t e r m i n i z u o t i – jo reikšmę išplečiant, susiaurinant, apibendrinant ar kitaip m o d i f i k u o j a n t ir atribojant nuo kitų terminų reikšmių. Šiuo požiūriu liaudies termini-

---

[5] К л е п и к о в а Г. П. Славянская пастушеская терминология. М., 1974. С. 30.
[6] Ten pat. C.31.
[7] Ten pat. C. 33.
[8] M a t u l i o n i s P. Žolynas. V., 1907. P. 3.

jos panaudojimas – ne perpylimas iš vieno indo į kitą, o kraujo perpylimas pagal tinkamą grupę, ne perkėlimas iš vienos vietos į kitą, o persodinimas ar įskiepijimas. Be to, iš liaudies terminų rinkinio ir kitos medžiagos kuriama mokslinių terminų s i s t e m a.

Gaila, kad šitai nėra teoriškai pakankamai apmąstyta, dažnai tenkinamasi pastebėjimais, kad kas kokį terminą iš kur *pasigavo, paleido*, jis *prigijo, įsigalėjo* arba ne. Dalyko problemiškumą gerai liudija 1960 m. dramatiškai nuskambėjęs J. Balčikonio straipsnis "Bičių terminologija"[9]. 1966 m. išėjo LKŽ VII, iš kurio galima įsitikinti, kad nėra pramanas netaisyklingasis variantas *medonešis* Pkr, Všn, Užv, Šauk, Jrb, o taisyklingasis *medunešis* Jnš, Vdn (*medunešys* Ob) jau 1954 m. buvo $DŽ_1$. Įvardijimas tikslus, panašūs terminai būdingi ir liaudies terminijai, plg. net [1]*bitkopis* 1. "bičių (medaus) kopimas (ėmimas)", 2. "bičių kopimo laikas" (*bičkopis, bičkoptis*) LKŽ I_2, *šienapjūtė, rugiapjūtė, linarūtė, linamynis, bulviakasis*. Jei liaudies terminijoje nėra, o mokslui reikia, įvardijimas nesunkiai patikslinamas, pavyzdžiui, iš *gyslos* išvedama *kraujagyslė* (liaudies kalboje yra vartojamas *kraūgyslė*, žr. LKŽ VI, net arterijos pavadinimas *gyvāgyslė*, žr. LKŽ III) ir *limfagyslė* (*sausgyslė* – liaudies, žr. LKŽ XII), iš *plėvės – pilvaplėvė* ir *krūtinplėvė*. Ir *bičių šeima*, jei yra *motina*, kodėl turėtų būti aklas vertimas? LKŽ XIV *šeima* 5. "vieno avilio, kelmo bitės" Dj ir Mšk pažymėta nj., bet: *Tėi ma iškada, ka šeimelę buvau padaręs, i ta motina žuvo* Jrb. Ir *šeimyna* 6. Aps, Nmč, S. Dauk – nebe *nj.* Gali būti *avilys bičių*, jei tik bitės *naminės*. Etologija žino ir: *naminių bičių šeima* Zoopsich 138, ir *žeminių bičių šeima* Zoopsich 137, taip pat *vapsvų šeima* Zoopsich 137, *skruzdžių šeima* Zoopsich 140, *termitų šeima* Zoopsich 141. Ir ne tik *visuomeninių vabzdžių* – gyvūnijos pasaulyje yra daug *šeimų* variantų nuo izoliuotos *monogaminės* iki *poligaminės šeimos* Zoopsich 130. *Motininė šeima, sudaryta iš patelės ir jauniklių, labiau paplitusi tarp paukščių, o tėvinė – tarp žuvų ir varliagyvių,* <···> Zoopsich 130, taigi yra ir *paukščių šeima* Zoopsich 131, *vilkų šeima* Zoopsich 132. Jau 1972 m. $DŽ_2$ yra *šeima* 4. "vieno avilio, kelmo bitės". Kas galėtų

[9] B a l č i k o n i s J. Min. veik. P. 353 – 354.

ginčyti, kad iš tarmių gyvosios terminijos – medaus *nešimas* ir *medunešis* tikslesnis ir sistemiškesnis yra *medunešis*? O *bičių šeima*, ar būtų iš gyvosios terminijos, ar vertinys, kaip ir *motina* (gyvojoje terminijoje *bitinas, bitinėlis*), tiksliausiai įvardija bičių gyvenimą: *bičių šeima* – "bendrija, kurią sudaro bitės darbininkės, bičių motina ir tranai" LTE II.

Tačiau mokslinės terminijos skirtumas nuo liaudinės daug didesnis negu liaudies terminijos – nuo mokslinės. Jis nesiriboja nei vienareikšmiškumu, nei mokslinių sąvokų įvardijimo tikslumu ir sistemiškumu. Būtina pridėti dar bent du skirtumus – mokslinė sistema yra t a r p t a u t i n ė ir privalo a p i b r ė ž t i.

Sąvokų sistemos tarptautiškumas daugelyje mokslo sričių reiškiasi ir terminijos bei nomenklatūros formaliu tarptautiškumu. Botanikos, zoologijos, anatomijos, medicinos terminijos yra lotyniškos, sudarytos pagal tam tikrus tarptautinius kodeksus, tvirtinamos specialistų tarptautinių kongresų. Šių terminų lietuviškieji atitikmenys, tarp kurių, kaip jau pradžioje sakyta, gausu žodžių iš gyvosios terminijos, tėra nacionalinis variantas – moksle jei vartojamas, tai paprastai greta su lotyniškuoju, o vienas – dažniau mokyklinėje ar populiariojoje literatūroje.

Sąvokų turinio m o k s l i š k u m a s , pasireiškiantis ne tik loginėmis apibrėžtimis, bet ir daiktų ar reiškinių ir jų sudėties ar sandaros labai ar gana tiksliais matmenimis, lemia tai, kad atitinkami liaudies terminų rinkinio žodžiai vieni gali tikti paprastesnei mokslinei sąvokai įvardyti, kiti gali ir likti tik liaudies ar net, poeto Justino Marcinkevičiaus žodžiais, po tėviškės sutrūnijusiu slenksčiu, o mokslas sudėtingsnei, labai tiksliai sąvokai vartoja tarptautinius terminus. Liaudies kalbos *dulkės* gerai tinka technikai, kasybai, meteorologijai, net astronomijai ir iš dalies gologijai: *rūdos, anglių, kasyklų dulkės, sniego, ledo dulkės, atmosferos, vulkaninės, kosminės, tarpžvaigždinės, radioaktyviosios dulkės, dulkių vėtra, apsauga nuo dulkių, dulkių ūkas, dulkių žiedai, dulkių valymas, dulkių siurblys, dulkių siurbtuvas, dulkių sodintuvas, dulkių rinktuvas, dulkintuvas, dulkėgaudis, dulkėmatis, dulkiatakis, dulkialigė (koniozė), dulkinis kuras, ...* Tačiau *dulkės* tėra tam tikros "dalelės": *dulkės* – "smulkiausios (<μm) k i e t ų

m e d ž i a g ų dalelės, paskli dusios ore ir kt. dujose arba nusėdusios ant paviršių" LTE III; *dulkių dalelės* – "smulkiausios d i r v o ž e m i o dalelės, kurių skersmuo nuo 0,001 iki 0,05 mm. Būna dar smulkesnių dalelių (mažesnių kaip 0,001 mm skersmens) – d u m b l o, ir stambesnių, s m ė l i o dalelių – nuo 0,05 iki 3 mm skersmens" FGŽŽ. Bet petrografija, t.y. "mokslas, tiriantis uolienų mineralogi nę ir cheminę sudėtį, jų geologines ypatybes (slūgsojimo sąlygas, pa plitimą, kilmę bei kitimą Žemės plutoje ir Žemės paviršiuje)" FGŽŽ, tiksliau – litologija, t.y. petrografijos dalis, tirianti nuosėdines uolienas (magmines ir metamorfines uolienas tiria petrografija), *klastinių (nuotrupinių) uolienų* klasifikacijoje *dulkių* neskiria: "Nuosėdnių klastinių ir molingų uolienų struktūros,skiriamos pagal grūdelių dydį – *psefitinė* struktūra (grūdeliai >1 mm skersmens), *psamitinė* (1 – 0,1 mm; pagal kitas klasifikacijas, 1 – 0,05 mm), *aleuritinė* (0,1 – 0,01 mm; pagal kitas klasifikacijas, 0,05 –0,005 mm), *pelitinė* (<0,01mm)" LTE XI 555; *psefitai* [gr. *psēphos* – akmenukas, gargždas] – "klastinės uolienos, susidariusios iš >2 mm (pagal kt. klasifikacijas, >1 mm) skersmens nuotrupų. Gali būti apzulinti rieduliai, gargždas, žvirgždas, žvyras ir neapzulinti luitai, skalda" LTE IX; *psamitai* [gr. *psammitēs* – smėlingas] – "smėlingos uolienos, turinčios >50% 0,05 – 2 mm (pagal kt. klasifikacijas, 0,05 – 1 mm) dydžio mineralų ir uolienų nuotrupų. Birūs psamitai vadinami smėliu, sucementuoti – smiltainiu" LTE IX; *pelitai* [gr. *pēlos* – molis], *molingosios uolienos* – "įvairios sudėties klastinės uolienos, susidedančios daugiausia iš <0,01 mm skersmens dalelių. Pelitams priklauso molis, dumblas, argilitas" LTE VIII. Tarp *psamitų (smėlio)* ir *pelitų (molio, dumblo, argilito)* įsiterpia *aleuritas* [gr. *aleuron* – miltai] – puri 0,01 – 0,1 mm skersmens (smulkesnių už smėlį ir rupesnių už molį) mineralų dalelių s a n k a u p a. Aleuritams priklauso *dulkės, dumblas, liosas* ir liosiškos uolienos. Sucementuotas aleuritas vadinamas aleurolitu; su vandeniu sudaro takią masę – *dumslą*" LTE I.

Dulkių ir *aleurito* mokslinis skirtumas jau aiškus. Tačiau reikia padaryti nukrypimą, nes čia yra puiki proga parodyti, kad ir mokslinia m tikslumui galo nėra, o svarbiausia – jo siekiant kyla ir visai nepageidautinų, sunkių mokslinės ir liaudinės terminijos prieštarų bei

mokslinių terminų neapibrėžtumų. Kitaip sakant, siekiant vieno tikslumo pasiekiama ir kito netikslumo. Štai *aleuritas* (vienaskaita !) yra tarp *psamitų (smėlio)* ir *pelitų(molio, dumblo, argolito),* bet *aleuritas* – tai 1) *dulkės,* 2) *dumblas,* 3) *liosas; aleuritas* – tai ir *dumslas* (o jis vadinamas dar ir *dribsmėliu*). Betikslinant tiek prieštarų ! Tad ir reikia dar aiškintis, kas yra *molis* ir *smėlis, molis* ir *dumblas, dumblas* ir *sapropelis* ("supuvęs dumblas"), kas yra *liosas.*

Molis – "nuosėdinė uoliena, sudaryta iš smulkučių dalelių, <···>.Tokios dalelės, patekusios į vandenį, virsta drumzlėmis, <···>. <···>. Jis lengvai įmirksta, pasidaro plastiškas, o įgavęs tokią formą, išlaiko ją ir išdžiūvęs. Atsidūręs giliai po žeme, molis netenka šių savybių – jis virsta molio skalūnu ar kita molinga uoliena" GŽ. "*Molio skalūnas* vandenyje netyžta" FGŽŽ. *Smėlis* – "--- Smėlis birus, akytas (akytumas 26 – 49 %). --- Daug aleurito turintis smėlis vadinamas aleuritinguoju (dulkėtuoju), molio – molinguoju, žvirgždo – žvirgždinguoju ir pan. Pagal vyraujančių dalelių dydį smėlis būna labai smulkus, smulkus, vidutinis, stambus, labai stambus (...)" LTE X. Dar yra jų mišiniai – *priesmėlis* ir *priemolis* (su savo apibrėžtimis). Taigi purus, bet nebirus *aleuritas* yra tarp plastiško, tyžtančio, į gabalus sušokančio *molio* ir nuotrupinio – biraus, akyto *smėlio,* kurio esama ir *aleuritingojo. Aleuritas* yra 1) *dulkės,* bet anaiptol ne visokios – yra ir *dumblo, smėlio dulkių,* ir visai ne nuosėdinių uolienų ir net jokių ne uolienų *dulkių. Aleuritas* yra 2) *dumblas* – "smulkios minkštos nuosėdos jūrų, ežerų, upių, tvenkinių dugne. 30 – 50 % jų dalelių yra mažesnio kaip 0,01 mm skersmens. <···>" LTE III; "ežerų, pelkių, jūros arba upių vandenyje nusėdusios molingos dalelės, dažnai įtižusios nuo vandens ir turinčios organinės medžiagos. Esama įvairių dumblo atmainų: smėlingo, molingo, organinio (žr. *sapropelis*) ir kt." GŽ. "Natūraliomis sąlygomis dumblas yra takus, išdžiūvęs įgyja savybių kieto kūno, <···>" FGŽŽ.

Taigi čia jau darosi aišku, kad *dulkės* – tai tik tam tikra dalelinė s a n d a r a, bet ne medžiagos s u d ė t i s (ir uolienų, ir ne) ir ne s t r u k t ū r a ; o *aleuritas* – tam tikrų uolienų tam tikra s t r u k t ū r a – nuotrupinių uolienų puri, bet nebiri sankaupa, sudrėkusi – tiži, taki, bet neplastiška, išdžiūvusi – trapi, skali, bet nekieta"; *aleurito*

s a n d a r a gali būti ne tik nuotrupinės uolienos (dažniausiai), bet ir šiaip molingoji uoliena – *dumblas*. Tačiau *dumblas* gali būti ir ne uolienų s u d ė t i e s – *sapropelis* [gr. *sapros* – supuvęs + gr. *pēlos* – dumblas] – "gėlųjų vandenų ir pelkių dumblas. Jame yra daug organinių medžiagų. Susidaro daugiausia iš planktoninių ir bentosinių organizmų likučių ir sąnašų (smėlio, molio, kalkių). Turi iki 30 % puvenų, <···>" LTE X[10]. Vienoks *dumblas* yra pelitų struktūros, kitoks – aleuritų. Prieštaros yra ne sąvokų, o tik žodžių: *molis* skiriasi nuo *smėlio*, bet yra *molingasis smėlis; dumblas* yra *molingasis* ir *smėlingasis; dumblas* skiriasi nuo *dulkių*, bet yra ir *dumblo dulkės*; yra ir *smėlio dulkės* – sąvokų, jų skirtumų yra daugiau negu žodžių. *Aleuritas* yra ir 3) *liosas* [vok. *Löss*] – "puri, akyta gelsvos spalvos uoliena, sudaryta iš labai smulkių, kaip dulkės, molio, smėlio ir klinčių dalelių" GŽ. "Dulkiškų (0,01 – 0,05 mm skersmens) dalelių jame yra 30 – 55 % , molio (<0,005 mm) 5 – 30 %" LTE VII – lietuviškai tai būtų gal *priedulkės*, o ne "derlingas lengvas priemolis" VLKŽ II.

Sunkiausiai išsprendžiama prieštara yra: *dribsmėlis* ar *dumslas*? 1947 m. LKŽ II_1 *dribsmėlis* (neol.) – "?": *Dribsmėly dažnai pasitaiko, kad po kiek laiko drenažas užanka* rš. Naujadaras prigijo, įteisintas 1954 m. $DŽ_1$ – *dribsmėlis* – "drimbantis smėlis". 1956 m. atsiranda kitas naujadaras: *плывун* – *dumslas*, o *плывучий песок* – *dribsmėlis* GirFGTŽ. Toliau vartojami abudu, tik vienų skiriami, kitų

---

[10] Vartota ir *sapropelio* sinonimų: *гиттья* – *gitja, sapropelis, mauras* GirFGTŽ, *sapropelis, gitijà, máuras* GŽ. *Gitija* (šved. *gyttja* – dumblas, purvas) – "ežerinės nuosėdos", kitaip *sapropelis* TŽ, TLE I vargu ar gali varžytis su *sapropeliu* (*sapropelis* žr. *gitija* JKTŽ 286 yra grįžimas atgal). Juoba negali varžytis *máuras* – 1) "turtingas organinių likučių dumblas, kuris susidaro pelkėjančiose paežerėse arba dumblėjančiuose upių užutėkiuose", 2) "vietinis vandeninių augalų – dumblių – pavadinimas" GŽ: nors dumbliai įvardyti naujadaru (visa žodžių šeima: *žaliadumbliai, gelsvadumbliai, melsvadumbliai, rudadumbliai, raudondumbliai, auksadumbliai, menturdumbliai, titnagdumbliai, glitadumblis, valkčiadumblis, ilgadumblis, dumbliagrybiai, dumbliavabaliai),* o ne žodžiu *mauraĩ* (yra tik *dumblių* gentivardžiai *maurenė, maurabragis, mauragimbė, maurakulis, maurarykštė*) – tam jis gal ir netiko (tai daugiau plūdžių, plūdenų sąžalynai), žodžio *mauraĩ (máuras)* dvireikšmiškumas labai žymus ir, beje, atvirkščias – 1. bot. "vandens augalas plūdena (Lemna)", 2. "dumblas, purvas" (visoks, o ne organinis !) LKŽ VII.

tapatinami: *dùmslas* – "vandeniu praskydęs smėlis arba kitos smulkiagrūdės nuosėdos. Jos užbliaukia (užneša) šulinius, gręžinius. Smėlingas dumslas dar vadinamas *dribsmėliu*" GŽ; *dum̃slas, dribsmėlis* – "vandens prisotintas gruntas, dažniausiai smėlis, galintis sklisti ir sliuogti" FGŽŽ (bet *sliuogas* kitoks – "purvo srautas, t.y. tirpsmo, lietaus ar gruntinio vandens prisotintas nestoras dirvožemio arba grunto sluoksnis (mažiau kaip 1 m storio), slenkantis šlaitu žemyn" FGŽŽ; dar kitoks *sėlė* [arab. *sajl* – srovė] – "smarkus, trumpalaikis vandens, purvo, skaldos ir riedulių srautas kalnų upių vagose" EGŽ). Galėjo pakakti vieno *dribsmėlio*, nors kartais tai ir ne smėlis. Pakenčiama ir du, nors iš tikrųjų ir *dribsmėlis*, ir *dumslas* bliaukia vienodai. Tiesa, *dumslas* padarytas taisyklingai, motyvuotas labai gerai: *dumti* 7.// "nešti sąnašas": *Minija į vieną pusę grauž, o į antrą dum* Krt. *Vanduo per tvanus didelę duobę išdūmė* Kal. *Šulinys uždumtas, reikia išvalyt* Skr (LKŽ II_2). Todėl visai be reikalo naikinamas *dribsmėlis*, nustumiamas *dumslas*, daromasi kerėplų: *dùmslas*, kitaip *drimbantysis gruntas*, o trivariantis *driṁbantysis gruntas, slankusis gruntas, dumslas* dar yra dvejopas: "vandens prisotintas, birus gruntas, kuris, kasamas giliau požeminio vandens lygio, praskysta, teka kaip sunkus, klampus skystis ir suardo kasinius. Skiriamas tikrasis ir netikrasis Δ. *Tikrasis* Δ yra smulkiagrūdis, dulkingas, molingas ar dumblingas smėlis, turintis koloidų. <···>. Todėl šis gruntas drimba, kai hidrodinaminis slėgis nedidelis. <···>. *Netikrasis* Δ drimba, kai požeminio vandens srauto hidrodinaminis slėgis yra didelis. <···>. Tai įvairaus rupumo smėliai ir žvyrai. <···>" LTE III. Taigi, nors *dulkingas, molingas, dumblingas*, bet *smėlis; drimba*, o ne *dumia* ar *slenka*, nors netikrasis Δ ir iš žvyro. Todėl teisus $DŽ_3$, laikydamasis tradicijos: *dum̃slas* žr. *dribsmėlis. Dribsmėlio* ir *dumslo* atskyrimas JKTŽ 273, kai rusų, vokiečių ir anglų kalbų atitikmenys sutampa, neatrodo būtinas.

Paprastas giedras, skaistus, debesuotas, apsiniaukęs *oras*, kuriame skraido, laksto, lekioja paukščiai, vabzdžiai ar aitvarai, kaukai, slenka ar stovi debesys, draikosi voratinkliai, moksle yra sudėtinga, visaip struktūruota, pilna visokių reiškinių *atmosfera* [gr. *atmos* – oras + *sphaira* – rutulys] – "Žemės rutulį gaubiantis oro sluoksnis,

kuris sukasi kartu su Žeme" GŽ. Tai *Žemės atmosfera.* Išmatuotas *atmosferos slėgis* – tai irgi *atmosfera*, dabar – nesisteminis slėgio vienetas; iš tikrųjų dvi *atmosferos*: viena – *normalioji*, arba *fizikinė*, *atmosfera* (atm), lygi 760 mm gyvsidabrio stulpelio, kita – *techninė atmosfera* (at) mažėlesnė – lygi tolygiai pasiskirsčiusiam 1 jėgos kilogramo (1 kgf, arba kG) slėgiui į plokščią horizontalų 1 cm^2 paviršių – tai lygu 735,56 mm gyvsidabrio stulpelio, arba 0,968 atm. Žemės *atmosfera* vertikaliai dalijama į 5 sluoksnius, kurie skiriasi ir tankiu bei temperatūra: *troposfera* (tankiausia, iki 8 – 17 km, virš Lietuvos – 9,8 – 11,2 km), *stratosfera, mezosfera, termosfera, egzosfera* (aukščiau kaip 800 km). Yra dar pereinamieji sluoksniai, kur temperatūra mažai keičiasi – *tropopauzė, stratopauzė, mezopauzė, termopauzė.* Horizontaliai *troposferoje* vyksta *atmosferos cirkuliacija*, priklausanti nuo Saulės spinduliuotės netolygaus pasiskirstymo – nuo temperatūrų skirtumo susidaro slėgio skirtumai ir oro masių judėjimas, ir *atmosferos turbulencija* – oro srautų sūkurinis judėjimas, maišymasis: *dinaminė* – nuo vėjų ir *terminė atmosferos turbulencija*, arba *konvekcija*, sukelianti ir *aukštyneigius oro srautus*, arba *termikus*. Čia dažnai keičiasi *orai*.

Tai irgi mokslinis terminas, liaudies – tas pats nediferencijuotas, daugiareikšmis *oras. Orai* dar naujovė, vartosena dar nenusistovėjusi: *погода – orai* (tik daugisk.) (klim.) GirFGŽŽ (1956 m.); *orai* – "žemutinio atmosferos sluoksnio būklė (temperatūra, slėgimas, debesuotumas, krituliai, vėjo kryptis bei stiprumas ir kiti atmosferiniai rodikliai) tam tikru laiku ir tam tikroje vietoje" GŽ (1972 m.); *orai, oras* LTE VIII (1981 m.); *orai* FGŽŽ (1987 m.); *orai, oras* EGŽ (1994 m.). Ar jau tikrai d a u g iskaitiniai *orai* yra v i e n oje vietoje v i e n u laiku? Mykolo Mikalajūno 1975 m. MeteorŽ dar taip griežtai neteigia, o tik skiria vienos vietos vieną *orą* ir jų daugį – *orus*: *погода – oras, orai: giedra / giedras oras, vėjuotas oras, lietingas oras, tvankus [troškus] oras, darganas oras, apsiniaukęs oras, palankus oras, skraidomas oras, ...*, bet *balandžio orai, vietos orai, vyraujantieji(-ys) orai;* arba *sausas oras / sausringi orai, drėgnas oras / drėgni orai, tykus oras / tykūs orai, pasaulio orai / pasaulinis oras; морозная погода* – 1. *labai šaltas, speiguotas oras*, 2. (orų klasifika-

cijoje) *šalčio orai*. Taip yra ir CAvŽ: *oras [oro sąlygos] – weather conditions – условия погоды : esamasis oras, būtasis oras*. Tai artima gyvajai kalbai, kur *orai* vartojami tik daugio prasme: *Per dieną keli orai pereina* Plv. *Jis eina visokiais orais – ir gerais, ir blogais* Trs (LKŽ VIII). Pasitaikanti vienio daugiskaita yra atsiradusi dėl kitų kalbų poveikio: *schlechte Witterung – piktas óras*. od. Pl. *piktì oraĩ* K II 357, *per órus atėjau – ich bin durch Wind und Weter hergekommen* N (LKŽ VIII). Čia priderėtų ir K. Donelaičio *Tuo laukus orai drungni gaivindami glostė. Oro biuras* seniai virto *orų biuru, orotyra* yra tik *orų mokslas* MeteorŽ, kitaip būti negali. Paprastai yra *orų tarnyba*, bet *прогноз погоды – orų [oro] prognozė* MeteorŽ, *skrydžio oro prognozė, maršruto oro prognozė, savarankiška tūpimo oro prognozė, orientacinė oro prognozė* CAvŽ. $DŽ_3$ tą pačią $DŽ_2$ *oras* 4. reikšmę "atmosferos sąlygų būsena tam tikru laiku" su tais pačiais vienaskaitiniais ir daugiskaitiniais pavyzdžiais pateikia kiek kitaip: *oras* 4. ppr. dgs. Iš tikrųjų Lietuvai skelbiami *orai* – retai būna vienodas *oras* Vilniuje ir Palangoje, visada skiriasi dieną ir naktį, rytą ir vidudienį, tačiau vienoje vietoje vienu laiku tėra *oras*.

Grįžkime prie *oro* ir *atmosferos*. Yra *atmosferos ozonas, atmosferos slėgimas, atmosferos drumstumas, užterštumas, radioaktyvumas, atmosferos sraujymė, atmosferos cirkuliacija, turbulencija, atmosferos elektra, atmosferos optika, fizika, akustika, chemija*, bet *oro masės, orlaivis, oro balionas, orpūslė, oro kelias, oro transportas, oro vežėjas, oro mūšis, oro desantas*. Yra ir *atmosferos oras !*

Troposfera dalijama į *paribio sluoksnį* (iki 1,5 km) ir *laisvąją atmosferą*. Paribio sluoksnyje oro savybės dar prikauso nuo Žemės paviršiaus ypatumų. Jo yra skiriami dar du apatiniai posluoksniai: *pažemio* – "nuo Žemės paviršiaus iki 2 m aukščio (oro temperatūros, drėgnumo, vėjo greičio didžiausio vertikalaus gradiento sluoksnis)" LTE I ir *priežemio* – "nuo 2 ik 100 m (jame vyksta smarkiausias oro maišymasis – turbulencija)" LTE I (1976 m.). Kitur yra kitaip: *pažemio oro sluoksnis, pažemio sluoksnis* – "<···>iki 30 – 50 m, o kartais iki 250 m aukščio. <···>. Apatinė p.o.s. dalis iki 2 – 2,5 m aukščio (*padirvio sluoksnis*). <···>" FGŽŽ (1987 m.). *Dirva* yra ir 2. "dirvožemis" $DŽ_3$, tačiau *padirvys* – tik "vieta, pieva palei dirvą".

$DŽ_3$ palaiko pirmąjį variantą, žinoma, žodžio *pažemys* skirdamas paprastąją ir terminologinę reikšmę: *pažemys* 1. "erdvė palei žemę": *Kregždės laksto pačiu pažemiu. Pirkelės langai buvo pažemyje* [ir *pažemė* "pažemys": *Lekia pažeme; pažemiai* "pažemys": *Dūmai iš pažemių kyla aukštyn. Jau saulutė pažemiais ridinėjasi*], 2. geogr. "atmosferos pasluoksnis iki 2 m": *pažemio vėjas, rūkas, oras*, o *priežemis* geogr. "atmosferos pasluoksnis nuo 2 iki 100 m".

Dulkių ir *aleurito, oro* ir *atmosferos* priešpriešos rodo liaudies ir mokslinės terminijos apylygį atsiribojimą. Neretas dalykas yra mokslinės terminjos vyravimas, nes tik mokslas, nors reiškiniai egzistavo, juos išsiaiškino, apibrėžė ir įvardijo. Biržų ir Pasvalio krašte nuo seno įgriūdavo žemė, prasmegdavo namai, gyvuliai, geologai sakosi šen ten girdėję *smegduobių, įdubbalių*, bet tik užsienio geologija išaiškino reiškinį ir įvardijo – *kárstas, karstiniai reiškiniai* ir *karstinis reljefas*, nors dabar jau bandoma vartoti ir lietuvišką žodį: *karstinė įgriuva, smegduobė* FGŽŽ; Gipso sluoksniuose atsiradus tuštumoms, įgriūva žemė, susidaro *smegduobės* TLE II 226.

Lietuvoje nuo amžių pučia brizas, yra morenų, zandrų, keimų, ozų, varvų, bet tik mokslas pasakė ir apibrėžė, kad tai *brizas, morena, zandras, keimas, ozas, varvos*. Po kurio laiko randasi kiek ir lietuviškų atitikmenų: *Òzas* (šved. *ås*– gūbrys) – "ilgas (iki 30 – 40 km) ir siauras (nuo kelių metrų, kartais iki 2 – 3 km) kalvagūbris arba pylimas iki keliasdešimt metrų aukščio. Dažniausiai susidaręs iš sąnašų, kurios klostėsi ledyno viduje tekančių tirpsmo vandenų slėniuose. Susideda iš fliuvioglacialinio gargždo ir smėlio, pasitaiko riedulių sankaupų.<···>" FGŽŽ turi lietuvišką atitikmenį *óžnugaris* GŽ, LTE VIII, TLE III, EGŽ, nors gyvojoje kalboje tai labai retas ir visai kitos reikšmės žodis – "plika vieta ant kalvos, kur beveik neauga žolė" Srd (LKŽ VIII), nors nė vienas Lietuvos ozų *ožnugariu* nevadinamas. Ir bendrinėje kalboje garsusis Vilniaus *Šeškinės ozas* niekada nevadinamas *ožnugariu*, priešingai, yra *Ozo gatvė*. Todėl ir $DŽ_3$ tą *ozo* atitikmenį deda ne kaip geografijos terminą: *ožnugaris* "ozas". Dar daugiau pastangų dėta, kad švediškos *varvos* turėtų ne tik atitikmenį, bet ir pakaitą: *ленточная глина – juostuotasis molis, varvos* GirFGŽŽ, *várvos*, arba *juostuotieji moliai* GŽ, *juostuotieji*

moliai, várvos LTE V ir *vařvos* – "prieledyninių patvenktinių ežerų nuosėdos", kitaip *juostuotieji moliai* LTE XII, *juostuotasis molis, varvos* TLE II ir *vařvos*, kitaip *juostuotasis molis* TLE IV; tik *juostuotieji moliai* FGŽŽ. Tik ar jau galima džiaugtis, ar jau nugalėjo lietuviškas pakaitas? Kodėl taip įvairuoja skaičius – *juostuotieji moliai*, rečiau *juostuotasis molis*. Iš ko tos juostos? Mandinę, terminas netikslus. Įsiskaitykime: *juostuotieji moliai* – "prieledyninių ežerų nuosėdos, susidedančios iš plonų *molio* ir smulkiagrūdžio *smėlio* sluoksnelių – nusėdusių ledyninių drumzlių. Pavasarį ir vasarą, tirpstant ledynui, nusėsdavo *smėlis*, rudenį ir žiemą – *molis*. Kiekviena sluoksnelių pora sudaro metinę juostą. Iš juostų skaičiaus nustatomas laikas, per kurį susidarė visa juostuotųjų molių storymė; <···>" FGŽŽ. Ir šved. *varv* – "ratas, periodiškas grįžimas" GŽ, o ne koks "molis" ar "juostos". Tai jau veikiau *molsmėlio juostos*.

Tarptautinės mokslo sąvokos nebūtinai turi būti įvardytos tarptautiniais žodžiais ar šiaip skoliniais. Lietuvos *Skalių kalnelio* akmenys (mineralas) yra dolomitas, o iš Estijos įsivežama metamorfinė uoliena *skalusis kukersitas* (: *Kukersas* – Kukrusės kaimas Estijoje) vadinama lietuviškai *degusis skalūnas*. *Skalūnas* žinomas jau bent nuo 1936 m. (LEnc IV 733).

Mokslinė terminija atsiskiria nuo liaudinės šalindama jos terminų daugiareikšmiškumą – ir tarptautiniais terminais: *dulkės – aleuritas, oras – atmosfera*, ir jos pačios priemonėmis: *oras – orai*. Atribodamas sąvokas mokslas labai vaisingai naudoja liaudies terminijos rinkinio galimybes. Iš liaudies kalbos ir paprastosios bendrinės kalbos žodžio *lijùndra* dviejų reikšmių – 1. "lietus šąlant, sudarantis apšalą": *Kur eisi per tokią lijundrą*, 2. "lietaus (ar rūko) šąlant apšalas": *Žemė lijundra aptraukta. Kelias slidus – lijundra* $DŽ_3$ (dar ir GirFGTŽ neskirta: ir *гололёд – lijundra*, ir *гололедица – lijundra*) meteorologija *lijundrai* paliko tik pirmąją, bet užtai įvedė dar du terminus: *гололёд – lijundra, отложение гололёда* – 1. *lijundra* (procesas), 2. *lijundros apšalas* [nuogulos], *гололедица – plikledis, apledijęs kelias*, pop. [t.y. populiariai] žiemą *slidus kelias* MeteorŽ. *Apšalas* bendrinėje kalboje vartojamas ir kaip terminas, ir kaip paprastasis žodis: 1. "ledo sluoksnis nuo lijundros": <···>, 2. "lijundra": *ap-*

šalu palyta, 3. "prišalęs prie kokio daikto ledas": <···> $DŽ_3$. Siaurai žinotas *plikledis* 1. "lijundra, apšalas": *Plikledis ant medžiais* S. Dauk, 2. I,J "plikas, neapsnigtas ledas" LKŽ X (*plikledis* 2. turi sinonimą *grynledis* MŽ, Š, Sn, *grynledys* Bd, *grynledai* Šauk – LKŽ III) tapo plačiai vartojamu terminu: *plikledis* – "po šlapdribos, lietaus, lijundros arba atodrėkio ant žemės ir kitų paviršių užšalęs ledas, o keliuose – ir transporto priemonių suplūktas bei nuslidinėtas sniegas" LTE IX. Taigi *plikledžio* santykis su *lijundra* yra tik dalinis: plikledis gali būti ne tik nuo lijundros. Kelių *plikledis* dabar jau įprastesnis net už pop. *slidus kelias*, nes slidus gali būti ne tik apledijęs, bet ir apsnigtas (ypač ant ledo), ir šlapias kelias. Tik dar kasmet po pirmo plikledžio vis reikia kai kam priminti, kad jei slidus kelias, tai ne *plikšala* – tada gruntkeliais ratai darda, trinka[11]. Turbūt reikėtų priminti, kad ledo sluoksnis ant žemės paviršiaus ir įvairių daiktų (laidų, medžių, šakų ir t.t.), susidarantis užšalus lietaus arba rūko lašeliams, kai oro temperatūra nuo 0 iki -3°C" yra ne *lijundra*, kaip teigia FGŽŽ, o *apšalas* – juk ten pat toliau yra *apšalo storis* (bet ten yra ir dar vienas netikslumas: "Po atodrėkio ant žemės paviršiaus susidaręs ledas vadinamas *plikledžiu*" – *plikledis* pirmiausia yra nuo kritulių, paskiausia – nuo atodrėkio). Kas galėtų tikėti, kad *plikledis* – tai "drėgmės kondensavimasis ir virtimas ledu ant atšalusių objektų paviršiaus, sudarant plonytę ledo luobelę" JKTŽ 178.

Meteorologija atriboja reguliarų (sezoninį) *potvynį* nuo netikėto lietaus *poplūdžio* (o *tvano* jai visai neprireikė).

Liaudies terminijos sinonimų atranka mokslinių sąvokų sistemai yra bene dar sunkesnis dalykas. Iš sinonimų *miglà* (sutirštėję vandens garai ore) – *rūkas, ūkas, ūkana, rūkana* (= *rūkana*) SinŽ meteorologija dominante padarė žodį *rūkas* – "vandens garų kondensacijos produktų (smulkių vandens lašų arba ledo kristalų) sankaupa atmosferos pažemio sluoksnyje. <···>" FGŽŽ. *Rūkana* ir meteorologijoje yra dvireikšmė, bet antroji reikšmė išplaukia iš pirmosios – 1. "smulkių vandens lašelių arba ledo kristalų sankaupa ore, sumažinanti matomumą atmosferoje (bet ne daugiau kaip iki 1 km; tirštes-

[11] Plačiau žr. K l i m a v i č i u s J. Plikšala // Mūsų kalba. 1987. Nr. 4. P. 43 – 47.

nė rūkana, daranti matomumą mažesnį kaip 1 km, vadinama *rūku*)", 2. "atmosferos dulsvumas, kurį sukelia ore esančių labai smulkių vandens lašų ir ledo kristalų išsklaidyta šviesa.<···>" LTE IX. Taip ir DŽ$_3$: *rūkana* geogr. 1. "labai silpnas rūkas, kuriame prasčiau matyti per 1 – 10 km", 2. "oro dulsvumas, kurį sukelia rūko lašelių ar ledėkiukų išsklaidyta šviesa" (DŽ$_1$ iš viso nėra, o DŽ$_2$ *rūkana* visai neapibrėžta – "miglotas oras, ūkana, rūkas"). MeteorŽ dvireikšmiškumo (beje, šiuo atveju būdingo ir kitoms kalboms – rus. *дымка*, vok. *Dunst*, angl. *haze*) vengta, bet kažin ar vykusiai: *дымка* – 1. *rūkana*; nevart. *rūkelis, dūmelis* (atmosferos matomumas nuo 1 iki 10 km), 2. *ūkanotumas* (atmosferos matomumo įvairaus laipsnio pablogėjimas). Mat yra ir *ūkana* – panaši į *rūkaną* 2., bet ir skirtinga: *ūkana* – "optinis reiškinys; saulėtą karštą vasaros dieną žiūrint į horizontą, matyti, kaip nuo įkaitusios žemės kyla garas, ir oras tartum virpa, sruvena ir raibuliuoja.<···>" FGŽŽ, taigi *rūkana* – atmosferos dulsvumas, o *ūkana* – oro raibuliavimas. DŽ$_3$ *ūkana* – "šilto garuojančio oro ar kylančio rūko, rūkanos regimas sluoksnis": *ryto, rudens ūkana*. DŽ$_1$, DŽ$_2$ *ūkana* – tik "rūkas, migla". MeteorŽ tai tik šnekamosios kalbos žodis: *марево* – šnek. 1. *ūkana*, 2. *miražas*. RLKŽ II *марево* – 1. *miražas*, 2. *ūkas, ūkana, blanda*[12]. Ūkas meteorologams – tik šnekos žodis: *мгла* – 2. šnek. *migla, ūkas* MeteorŽ, o astronomijai – terminas: *ūkas, kosminis ūkas* – "tarpžvaigždinių dujų ir dulkių telkinys" AstrŽ (panašiai LTE XI). Taigi bendrinėje kalboje *ūkas* turi paprastąją ir specialiąją reikšmę: [1]*ūkas* 1. "ūkana":<···>, 2. astr. <···>

---

[12] Čia jau visai į šalį – į debesis: *blanda* "ūkana, apsiniaukimas": *Saulė į blandą leidžiasi, gali būti lietaus* DŽ$_3$; LKŽ II$_2$ *blandus* – net 2. "tamsus, apsiniaukęs, neaiškus": *Blandžios akys* Kp. *Pats blandumas – vidurnaktis, miego laikas* Pl. Panašiai jau ir *ūkana* – "miglotas, apsiniaukęs oras" – *пасмурная погода, Nebelwetter, cloudiness, cloudy weather* JKTŽ 158. Bet juk *пасмурная погода – apsiniaukęs oras* MeteorŽ; nors ir MeteorŽ nukrypta į šalį: *пасмурно – apsiniaukę, ūkanota, пасмурность* – vien *ūkanotumas, пасмурный – apsiniaukęs* (dangus), *rūškanas* (diena, oras); net *сумрачный – ūkanotas, rūškanas*, nors *сумрак – prietema! Rūškanas, rūškanotas* tėra "apsiniaukęs" (jei labai, tai, žinoma, ir "tamsus"), o ne "miglotas"; taip pat jau yra bendrinėje kalboje daiktavardis *rūškana* 1. apsiniaukęs, rūškanas oras" DŽ$_3$.

(DŽ$_1$, DŽ$_2$ [1]*ūkas* 2. astr. žr. *miglynas*; AstrŽ *miglynas* nė neminimas).

Kosminėje erdvėje dulkės sudaro *ūką*. O ore? Štai čia ir padaryta didžiausia operacija: *migla* – "oro drumstumas dėl kietų priemaišų (dulkių, dūmų, suodžių). Tiršta migla, kaip ir rūkas, gali labai sumažinti matomumą <···>. <···>" LTE VII (panašiai ir FGŽŽ). Gyvojoje kalboje (tarmėse) panašią reikšmę turi *rūkas* 2. sing. "dulkės": *Dievuliau brangus, kaip buvo, vien rūke gyvenom – šitiek dulkių!* Slm. *Ant pilko rūbo tai nei pūkas, nei rūkas* Ml (LKŽ X). Motyvacija, beje, labai aiški – plg. [1]*rū̃kti* 3. "kilti dulkėms, dulkėti" (tik 6. "garuoti, prakaituoti") LKŽ XI. *Migla ir rūkas* – du plačiausiai vartojami sinonimai, bet meteorologijoje seniai tvyro ir garuoja *rūkas*. MeteorŽ yra ir *šlapias rūkas* (*мокрый туман*), bet pažymėta: *сухой туман* – nevart. *sausasis rūkas*, o vartotina (sausoji) *migla*: *мгла* – 1. (sausoji) *migla* (kietosios priemaišos ore), žinoma, 2. šnek. *migla, ūkas*. Kiti rūšiniai pavadinimai – *dulkių [dulkinė], dūminė migla* MeteorŽ, taip pat JKTŽ *miglelė* 153 žr. *dunksa* "oro drumstumas – padūmavimas", *дымка*, *Dunst, haze* 149 kelia minčių. *Дымка*, kaip jau sakyta, yra 1. *rūkana*, 2. *ūkanotumas* (nors *дымиться* – 2. *rūkuoti, migloti*) MeteorŽ. Kaip *dunksa* galėtų būti "drumstumas, padūmavimas", jei *dunksoti* – "būti neaiškiai regimam, dūluoti" DŽ$_3$. Būtų galima terminologų akis atkreipti į tarmybę *dū̃maka* Švnč, Vdš, Rš, Ml "rūkas, migla, ūkana": *Rudenį būna dūmaka* Dglš. *Tokia užėjo dūmaka, kad par du žingsnius nieko nesiregi* Tvr. *Ryte buvo dūmaka – nei dangaus, nei žemės nesregėjo* Tvr (LKŽ II$_2$). Dėl semantikos plg. *dūmuoti* 2. Vlkv, V. Piet. "niaukstytis, rūkuoti, blaustis", *apsidūmuoti* Ggr, Vdk "apsitraukti migla, apsiniaukti", *padūmuoti* 2: *Diena tokia ūkanota, dangus padūmavęs* Ds. *Padūmavę, pajuodavę visi pakraštėliai* Alk, *uždūmuoti* 2. Grv, Trgn "apsitraukti migla"; *dūmyti* 4. refl. Bsg "blaustis, trauktis"; *apsidūmėti* "apsiniaukti, apsimigloti": *Apsidūmėjusi, bene lys* Šts, *dūmėtas* 2. Žeml, Srj "miglotas, neaiškus"; *dumsa* Brt "apsiblausęs, miglotas oras", *dumsus* 1. Brt "tamsus ir miglotas" LKŽ II$_2$.

Šios mikrosistemos analizę galima baigti išvada: didelės liaudies terminijos išgalės ir daug, mokamai mokslinės terminijos imta,

kruopščiai terminizuota; šis tas dar problemiška.

Mokslas atribojo *marias* (teoriškai pavadino *lagūna* – "jūros įlanka, kurią nuo jūros skiria nerija" GŽ) nuo *jūros* (suskirstė: *pakraštinė jūra; uždaroji*, pavyzdžiui, Baltija; *tarpžemyninė*, pavyzdžiui, Vidurželmio jūra, beje, joje yra dar kelios jūros: Marmuro, Egėjo, Jonijos, Adrijos, Tirėnų, Ligurijos), atskyrė *jūrą* nuo *ežero* (nors politikai gali manyti, kad Kaspija – *jūra*) ir nuo *vandenyno*, nors ne viską: yra tik *okeanografija, okeanologija*, jau ir *okeaninė inžinerija* JKTŽ 47, yra *vandenyno dubuo*, bet *jūros fizika, jūros geologija, jūrų biologija, jūrų žemėlapiai* / *jūrlapiai, jūrmylė* / *jūrų mylia, jūros krantas, jūros lygis, jūros vanduo, jūrų bangos*, paprastai *jūrų srovės* (*vandenynų srovės* / *jūrų srovės* GŽ, bet jau *vandenynų srovės* žr. *jūrų srovės* FGŽŽ), *jūreivis, jūreivystė, jūrininkas*.

Mokslas atskyrė: žmogaus – *skrandis*, paukščio – *skilvys*, o *pilvelio* ir *vėdaro* SinŽ jam čia visai neprireikė.

Agronomijai *dirva* tėra 1. "ariama, dirbama žemė, laukas" $DŽ_3$, o "tinkamas augalams augti paviršinis žemės sluoksnis" yra *dirvožemis* $DŽ_3$, taigi yra ir *pievos, miško dirvožemis*. Yra *dirvožemio aeracija, drėgnumas, dirvožemio oras, vanduo, dirvožemio erozija, druskėjimas, jaurėjimas, pustymas, dirvožemio kalkinimas, dirvožemio rūgštingumas, šarmingumas, dirvožemio profilis, horizontas, dirvožemio struktūra, tipas*, dirvoželmio mokslas – *dirvotyra*, jos skyrius – *dirvodara*, yra *dirvožemininkas*. Kai kam nepatinka mokslinis *dirvožemis*. Bet jei yra *juodžemis, baltžemis, raudonžemis, geltonžemis, rudžemis, pilkžemis, smulkžemis, sūrožemis, druskožemis, molžemis, smėlžemis*, tai *dirvožemis* nukrinta kaip pritvinkęs lašas. Žinoma, nors terminas yra *šalna dirvožemio paviršiuje*, o praneša, kad bus *šalna dirvos paviršiuje*, niekam gal nekyla minčių, kad tik arimuose.

Liaudies terminų rinkinio panaudojimo ir nepanaudojimo pavyzdys galėtų būti net ir ne mokslinė terminija, o paprastoji bendrinė kalba, pasiėmusi skolinį *grybas*, o atmetusi savas tarmybes *kremblys* ir *budė*. Kodėl? Tai nėra nei vienintelis, nei retas atvejis, kai paplitęs skolinys nurungė siaurą tarmybę ar jų būrį: *tarakonas – kakšlė, prūsokas; karosas – krakė; nėgė – graužavirba; kurapka – čerekšlė; ūkis*

– duba, buta; kūjis – plaktas, kūgis, pasėkelis, luokas; kočėlas – valkas, velenas; kostiumas – eilutė, karta; metalas – naũgė.

Sunku įtikinamai teigti, kad *kremblys* ir *budė* apskritai būtų atsiradę kaip gimininiai (bendriniai) "grybo" pavadinimai. Variantas [2]*budìs* sf. Sdk, Ds, LzP tėra "lakštabudžių šeimos grybas" LKŽ I_2 [*lakštabudiniai* (Agaricaceae) – "<···>Dažnesnės yra *pievagrybio* (Agaricus), *žvynabudės* (Lepiota), *stambiažvynės* (Macrolepiota), *smulkiažvynės* (Phaeolepiota), *šlakabudės* (Cystoderma) genčių rūšys" LTE VI]. Ir platesnis variantas [2]*budė́*, *bùdė* turi daug rūšinių reikšmių – 1. Arm "nevalgomas grybas, šungrybis"; *Visokios budės pradėjo augt, dygs ir grybai* Mrc, 2. Rdm "paniabudė (Phallus impudicus), 4. Tvr, Lz, BB Jn 19, 29 "kempė, kempinė": *Ar nežinai, kad budė́ ant medžio auga?* Ad; taip pat [2]*budelė* 1. Kzt, Trgn "ūmėdė (Russula)", *budėlė* MŽ "toks grybas". Tik [2]*budė* 3. Lkm, Ds, Rš "grybas": *Nemunė – tokia budė* Lkm [o *nemunė* – tai *kelmutis* bot. "tiltais augantis valgomas rudas grybas kreivu plaušingu kotu (Armillariella) DŽ$_3$]. *Budžių tiltas* Lkm (LKŽ I_2). Būdingas sakinys: *Darbas kaip budė́* (netvirtas) Ds. Iš tikrųjų grybai yra tvirtieji ir netvirtieji. *Budė, budis* yra netvirtasis. Kiti net patys pasisako tokie esą: *lepšė, težė* / [1]*težlis* 1. "lepšė", 2. "kazlėkas" LKŽ XVI, *glėbė* / *glebė́* "kazlėkas" LKŽ III, *rud-mėsė*.

Kremblys tik 1. B, R, MŽ; Km, Vl "grybas" (*krembliauti* Vžns), 4. Al "bobausis"; kitomis savo reikšmėmis aiškiai pasisako esąs kietas – ne "lepšinis, tižinis, glebinis", ne "mėsinis", o "kremzlinis": 5. Krok "susisukęs, gumbuotas medis" (plg. [2]*kremlys* Grv, Str, Švnč "kotas, kamblys"), 6. prk. Krok "tvirtas žmogus" LKŽ VI, plg. *kremzlė́* – ne tik 1. "kietas stangrus jungiamasis audinys žmogaus, gyvulio organizme" (ir *kremblė, kremslė́*, [1]*kremslys*; nors ir *kramslė́* MŽ, W, *kramslys* 1. B, N, Tv) ir 3. "sausgyslė", bet ir 2. menk. "nosis": *Kai duosiu į kremzlę, net apsiašarosi!* Skr. *Vai, nustok, ba suteškės kremzlės!* Dkš, 4. scom. niek. Arm "liesas gyvulys" (plg. ir *kremblys* 2. prk. Vdžg "senas, silpnas žmogus" – ne "lepšinis", o "sukembėjęs") – tai nebūtinai perkeltinė reikšmė – plg. *kremzliaĩ* Ds "ant lauko likę palaidi šiaudagaliai; nuogrėbos, padraikos, pagrėbstos", net *kremslės* J(BzF128) "tokia grybų rūšis", toliau – *kremzdė́ti, krémzda, -ė́jo*

Vlkv, Alk "skrupsėti, skriauzdėti, grukšėti, grikšėti": *Kaip valgai, kremzda grūzdai arba bulvės neišvirusios dantyse* J. *Bulvės kietos – net krémzda valgant* Vrb; *krémsyti* žr. *kramsėti* 2: *Neišvirę tavo grybai, dar kremsija kaip žali* Srv. *Krémsija bulvės, dar neišvirę* Srv; *kramsėti* 2. Rm "grikšėti, trekšėti": *Neišvirus bulvė, kai valgai, krámsi* J. Ir būdinga: *Man tos grybės kramsis* Ps. Ypač: *Lepšė nikuomet negal kramsėt* Žml (abejotini reikšmių aiškinimai: *kramsėti* 1. Nm, Vaižg "su garsu kąsnoti, kramsnoti" ir *kramsčioti* žr. *kramčioti* 1. "palengva krimsti, kramtyti", *pakramsčioti* "kiek pakramtyti", nes: *Pakrámsčiojo biškį žalių bul'bų* Lp – labai panašu į "grikšėti, trekšėti").

Todėl DŽ$_3$ *budìs, -ìės* m. yra "koks nors lakštabudinis grybas", o *kremblys* – "grybas": *krembliai greitai auga.*

Liaudies terminijoje yra, Antano Baranausko "Anykščių šilelio" žodžiais tariant, *grybai ir šungrybiai vardais nežymėti. Šungrybio* (*šunagrybio, šuniagrybio, šungrybės*) gretą papildytų *šùniabudė* Srj, *šùnianemunė* Grv, *šunbaravykis* Krs žr. *šėtonbaravykis* LKŽ XV, *grybekšis* Rdm, *gribšis* Rdm (LKŽ III). Slavizmas *grybas* (variantas *grybė* neetimologizuotas; *gryba* veikiausiai iš latv. *grība*) galbūt ir buvo reikalingas įvardyti gimininei sąvokai, apimančiai tvirtuosius *kremblius* ir minkštąsias *budes, tikrinius* [vakarų dzūkų *tikrìnis* – "baravykas" LKŽ XVI, bendrinėje kalboje *baravykas*, arba *tikrinis baravykas* (Boletus edulis), nes yra ir *rudakepuris baravykas* (Xerocomus badius), *geltonasis baravykas* (Suillus variegatus), *šilbaravykis* 1. "Gyroporus cyanescens", 2. "smiltyninis baravykas (Gyroporus castaneus)", net nuodingas *šėtonbaravykis* (Tylopilus felleus)] ir *šuninius* [^{1}*šuninis* 6. "netikras" LKŽ XV] kremblius, *pumpo-taukšlius, -tauškius, -tekšlius* (:^{1}*pumpa* 3. "<···>gumbas" LKŽ X), *kukur-bezdalius* (:*kukuras* "kupra") / *(s)kuz-bezdalius.*

Mikologija XX a. 8 dešimtmetyje *grybus* išskiria į atskirą organizmų karalystę *Mycetalia*, tarpinę tarp augalų ir gyvūnų karalysčių. Mokslinėje terminijoje nėra priešpriešos *grybai* ir *šungrybiai*, nėra iš viso *šungrybių – grybai* (Fungi) yra *valgomieji* (4 kategorijų – įeina ir žmonių paprastai nevalgomi, menkaverčiai, bet nenuodingi, atseit valgytini) ir *nuodingieji grybai.* Taigi skirstymas nėra logiškas: ne visi

nenuodingi valgomi, o mažiau nuodingi nuvirinti ir nupilti valgomi. Šitas skirstymas apima *aukštesniuosius grybus*, jų yra dvi klasės: 1) *aukšliagrybiai* (Ascomycetes) – bobausis, briedžiukas, ausūnis, trumas, godūnas, taip pat vadinamieji *grybeliai – mieliagrybiai*, parazitiniai miltenis, *rauplėgrybis*, įžymusis pelėjūnas (Penicillium); 2) *papėdgrybiai*, arba suprantamiau *buožiagrybiai* (Basidiomycetes) – "beveik visi valgomieji grybai, šungrybiai, pintys, pumpotaukšliai ir poniabudės (=paniabūdės $DŽ_3$) <···>; <···>rūdys, kūlės, *trobagrybiai*" PDž II 35 – jie skirstomi į *lakštabudinius* (kepurėlės apačia iš lakštelių), *skylėtbudinius* (kepurėlės apačia skylėta), *gleiviagrybius* ir kt., kurių gentivardžių daug naujadarų: pagal gyvosios kalbos *kiaūliabudė, kėlmabudė* LKŽ VI – *gijābudė, jaunābudė, kreivābudė, kūgiābudė, plaušābudė, skydābudė, šlakābudė, tauriābudė, žvynābudė*. *Žemesniųjų grybų* taip pat yra dvi klasės: 1) *prógrybiai* (Archimycetes) – "patys primityviausi vienaląsčiai grybai, neturintys grybienos" TLE I, "kūnas – plikas protoplazmos gumulėlis arba menkai išsivysčiusi grybiena (rizomicelis)" LTE IX; 2) *dum̃bliagrybiai* (Phycomycetes) – dumble, vandenyje, ant augalų augantys grybai, "neišauginantys sudėtingų vaisiakūnių" PDž II 34 – "grybiena dažniausiai nenariuota, daugiabranduolė" LTE III. Penktoji klasė tarpinė – *grỹbšiai* (Fungi imperfecti, arba Deuteromycetes) – "grybiena nariuota, tačiau lytinis dauginimasis neaptiktas" LTE IV. Štai kiek mokslinė sistematika (ir visų liaudies vardais nežymėtų ir net nežinotų grybų įvardijimas) davė naujadarų, ištisų jų eilių su sandais *-grybis, -budė* (net *-grybšis: skylėgrybšis* žr. *skylėgrybis* LKŽ XII).

Čia apžvelgta ir truputį apsvarstyta didelio žygio nuo liaudies terminijos prie mokslinės (su mokslo kompasais ir keliaženkliais) maža dalis. Pasukus požiūrį priešinga kryptimi – ne ką liaudies terminija davė, o ką mokslinė ėmė, ko neėmė, ką turėjo pati savo, gali kilti pagrįstas klausimas, kaip sėkmingai tą uždavinį atliko. Jei ne viską ėmė, ką galėjo, tai būtų vilties, kad dar gal ims. Svarbiausia – ar liaudies kalbos neslopino, negniaužė, ar su ja nesikerta, neįsiveržia drastiškai į jos amžių būvį. Tai atskira tema. Vienas kitas dalykėlis čia minėtinas. *Masės* įvedimas vietoj *sworis* nežmoniškai susikirto su gyvąja terminija – visi kasdien matom, kaip tą masę *sveria svarstyk-*

lėmis, ir taip daugelyje kalbų, apie tai kalba jau patys mokslininkai. Kiekvienas fizikas pasakytų, kad *ledas, sniegas* ne *tirpsta*, o *lydosi*, pasidaro ne *tirpalas*, o *lydalas*, tačiau meteorologija, geologija čia vartoja tik *tirpimą, tirpsmą* – nesikerta su gyvąja terminologija. Mokslinė ir paprastoji kalba turėtų taikiai dalytis vartosenos sritis. Kiekvienas mokinukas gali pasijusti mokslininku, kai per geografijos pamoką sužino, kad Lietuvoje *kalnų* nėra, o tik *kalvos*, bet lekiant nuo *kalniuko* į *pakalnę* jam tas mokslas nė motais.

Sutrumpinimai

AstrŽ – Astronomijos enciklopedinis žodynas / Sudarė A. Juška. V., 1984.
CAvŽ – Civilinės aviacijos terminų žodynas / Rengėjai vadovai R. Eriksonienė, J. Klimavičius. V., 1996.
DŽ – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas: $DŽ_1$ – I leid., V., 1954. $DŽ_2$ – II leid., V., 1972. $DŽ_3$ – III leid., V., 1993.
EGŽ – Vaitekūnas S. Enciklopedinis geografijos žodynas. K., 1994.
FGŽŽ – Solovjovas V., Karpovas G. Fizinės geografijos žodynas-žinynas. K., 1987.
GirFGTŽ – Gudelis V. Geologijos ir fizinė geografijos terminų žodynas. V., 1956.
GK – "Gimtoji kalba".
GŽ – Agapovas S., Sokolovas S., Tichomirovas D. Geografijos žodynas. K., 1972.
JKTŽ – Gudelis V. Jūros krantotyros terminų žodynas. V., 1993.
KK – "Kalbos kultūra".
LEnc – Lietuviškoji enciklopedija. K., 1936, T. 4.
LKK – Lietuvių kalbotyros klausimai. V., 1966, T. 8. 1970, T. 12.
LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas. V., 1968, T. 1, II leid. 1947, T. 2, I leid. 1969, T. 2, II leid. 1956, T. 3. 1962, T. 6. 1966, T. 7. 1970, T. 8. 1976, T. 10. 1978, T. 11. 1981, T. 12. 1986, T. 14. 1991, T. 15. 1995, T. 16. Straipsnyje vartojami ir šio žodyno sutrumpinimai.
LTE – Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. V., 1976, T. 1. 1977, T. 2. 1978, T. 3. 1978, T. 4. 1979, T. 5. 1980, T. 6. 1981, T. 7. 1981, T. 8. 1982, T. 9. 1983, T. 10. 1983, T. 11. 1984, T. 12.
MeteorŽ – Mikalajūnas M. Rusų-lietuvių kalbų meteorologijos terminų žodynas. V., 1975.
PDž II – Pažinimo džiaugsmas: Gyvoji gamta. V., 1990.
RLKŽ II – Rusų-lietuvių kalbų žodynas. V., 1983, T. 2 / Sudarė Ch. Lemchenas.
SinŽ – Lyberis A. Sinonimų žodynas. V., 1980.

TLE – Tarybų Lietuvos enciklopedija. V., 1985, T. 1. 1986, T. 2. 1987, T. 3. 1988, T. 4.

TŽ – Tarptautinių žodžių žodynas. V., 1985.

VLKŽ II – Križinauskas J., Smagurauskas S. Vokiečių-lietuvių kalbų žodynas. V., 1992, T. 2.

Zoopsich – Bagdonas A. Zoopsichologija. V., 1983.

Skaitmenys visur žymi metus, numerius (romėniškieji – tomus), puslapius.